

■ УДК 330.111.66:141.319.8

З. М. Остропольська, кандидат філософських наук, доцент, Харківська державна академія культури, м. Харків

ТЕХНОГЕННА КУЛЬТУРА: АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ

На основі існуючого в науковій літературі дискурсу розглядаються техногенна культура, проблема існування і подальшого розвитку сучасної людини в контексті дослідження цього явища. З'ясовано, що техногенність набуває статусу світоглядного принципу, однієї з основних парадигм у сучасних теоріях цивілізаційного і культурного розвитку. Зазначено, що в умовах сьогодення актуальнішими стають питання соціального моніторингу науково-технічної діяльності людини як суб'єкта культури.

Ключові слова: *техногенна цивілізація, техногенна культура, людина, наука, техніка, технологія, екологія.*

З. Н. Остропольская, кандидат философских наук, доцент, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ТЕХНОГЕННАЯ КУЛЬТУРА: АНТРОПОЛОГИЧЕСКИЕ ИЗМЕРЕНИЯ

На основе существующего в научной литературе дискурса рассматриваются техногенная культура, проблема существования и дальнейшего развития современного человека в контексте исследования данного явления. Отмечается, что техногенность приобретает статус мировоззренческого принципа, одной из основных парадигм в современных теориях цивилизационного и культурного развития. Проводится мысль, что в современных условиях более актуальными становятся вопросы социального мониторинга научно-технической и технологической деятельности человека как субъекта культуры.

Ключевые слова: *техногенная цивилизация, техногенная культура, человек, наука, техника, технология, экология.*

Z. M. Ostropolskaya, Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

TECHNOGENIC CULTURE: ANTHROPOLOGICAL DIMENSION

On the basis of the existing discourse in the academic literature the paper studies technogenic culture, the problem of the existence and further development of a modern man in the context of research of this phenomenon. It is noted that the technogenic phenomenon acquires the status of philosophical principles, one of the main paradigms in the modern theory of civilization and cultural development. It is suggested that in the modern context the issues of social monitoring of scientific, technical and technological activities of man as a subject of culture are becoming increasingly important.

Key words: *technogenic civilization, technogenic culture, human being, science, engineering, technology, ecology.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі цивілізаційного розвитку актуалізуються соціокультурні проблеми. Технонауки, які детермінують розробку й упровадження новітніх технологій — нано-, біо-, інформаційних і когнітивних технологій, нині ставлять перед суспільством глобальні проблеми гуманітарного виміру: чи допомагатиме сучасний технологічний розвиток людині, так би мовити, «традиційній», чи можливо зневажатиме її на користь майбутньої («електронної») надлюдини? Отже, **мета** статті — на основі існуючого в науковій літературі дискурсу акцентувати увагу на явищі техногенної культури, проблемі існування і подальшого розвитку сучасної людини в контексті дослідження його антропологічних вимірів.

Для узагальненої характеристики сучасного суспільства, сучасної цивілізації, сучасної культури та сучасної людини дедалі частіше використовується поняття «техногенність». Воно є надзвичайно ємним і містить глибокий зміст, а саме: домінування нової наукової раціональності і, як наслідок, — упровадження в усі сфери життєдіяльності суспільства новітніх різновидів техніки та технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасній філософській і культурологічній літературі актуалізується дискурс щодо цінностей техногенної цивілізації. У центрі уваги науковців гуманітарного профілю — питання технологізації сучасної культури та її безпосереднього творця — людини. Окремі дослідники широко використовують концепти «техногенної цивілізації», «техногенної культури», «техногенної людини», «техногенної суспільної свідомості», «техногенної ідентичності людини». Розглянемо окремі з означених вище концептів у контексті існуючого в науковій літературі дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «техногенна цивілізація» одним із перших серед сучасних науковців аналізував відомий філософ В. Стьопін, на думку якого сучасну стадію цивілізаційного розвитку людства можна охарактеризувати як «техногенна цивілізація». Означене явище якісно відрізняється від багатьох типів цивілізацій, для яких основною притаманною ознакою був традиціоналізм. Ці цивілізації орієнтувалися на відтворення, репродукцію усталених соціальних структур, дотримання традиційного укладу життя, протягом багатьох століть. Види діяльності, їх засоби змінювалися надто повільно, пріоритетним уважалося відтворення одних і тих самих стереотипів соціального життя. Новації, якщо й упроваджувалися, більшою мірою спрямовувалися на збереження і вдосконалення існуючого способу життя. «Але в процесі історичної еволюції, — зазначає В. Стьопін, — у європейському регіоні виникає особливий тип цивілізації, який належить до іншого рівня соціальної динаміки — з непридатною для традиційних суспільств здатністю до прогресу. Цивілізацію цього типу можна було б назвати техногенною» [5, с. 3].

Якою є суттєва ознака техногенної цивілізації? Вона полягає в швидкій зміні техніки і технологій завдяки систематичному впровадженню у виробництво наукових знань. Основи і передумови цієї цивілізації В. Стьопін убаचाє в розвитку науки в Новий час, першій промисловій революції, а також

у науково-технічних досягненнях індустріального суспільства. Ще в епоху Просвітництва сформувалася і в подальшому цивілізаційному розвитку людство почало усвідомлювати фундаментальну цінність — прогрес науки і техніки, а також переконання в принциповій можливості раціональної організації соціальних відносин. Як зауважує В. Стьопін, означена цінність не викликала сумніву аж до останньої третини ХХ ст., поки в техногенній цивілізації не виникли глобальні проблеми, які спричинив науково-технічний розвиток. Серед них найактуальнішими нині стали: проблема виживання, зберігання людства як роду в наш ядерну епоху; екологічна проблема — збереження природного середовища, біосфери, без яких немислиме подальше існування людства; розширення міжнародних комунікацій в умовах сучасного науково-технічного прогресу становить реальну загрозу психічному здоров'ю людини, призводить до її дегуманізації [5, с. 6].

Духовні виміри техногенної цивілізації набувають відображення в культурі, яка відносно адекватно відображає специфіку й окремі складові техногенної цивілізації. Цю культуру дослідники характеризують за аналогією — як «техногенну культуру». Зосередимо увагу на її окремих ознаках. Як відомо, однією з найважливіших складових духовної культури є наука, що продукує знання на певному етапі історичного поступу суспільства. Згідно з В. Стьопіним, у межах існування техногенної цивілізації, починаючи із XVII ст., виникали і змінювали один одного три значні етапи еволюції науки: 1) класична; 2) некласична і 3) постнекласична. Кожен із цих етапів характеризується особливим станом наукової діяльності. Класичний тип раціональності зосереджує увагу тільки на об'єкті, для некласичної раціональності характерною є ідея співвідношення об'єкта із засобами й операціями діяльності, постнекласична раціональність враховує співвідношення знань про об'єкт не тільки із засобами, а й із ціннісно-цільовими структурами діяльності [5, с. 18].

Таким чином, постнекласична (саме вона починає домінувати на сучасному етапі розвитку техногенної цивілізації) зумовлює «окультурення» науки, актуалізує проблеми ціннісної свідомості, існування, збереження і розвитку людини як культуротворчої істоти. У зв'язку із цим В. Стьопін слушно зауважує: «Технологічна цивілізація таким чином долучається до особливого типу прогресу, коли гуманістичні орієнтири стають основними у визначенні стратегій наукового поступу» [5, с. 18].

Звернемо увагу на змістовне і смислове наповнення понять «техногенне суспільство», «техногенна культура», «техногенна людина». Суспільство, культура, людина набувають ознак техногенності не тому, що можуть використовувати техніку, а тому, що вже не можуть не користуватися нею, тобто не уявляють свого існування без неї [6, с. 71]. Спрощено можна провести аналогію між цією характерною ознакою техногенності і ситуацією, коли сучасна інформаційно орієнтована людина, наприклад, перебуваючи на місці своєї роботи, раптом виявила, що забула вдома мобільний телефон. Адже нині без нього вона не уявляє ні своєї професійної діяльності, ні особистого життя. Техногенність, таким чином, набуває статусу світоглядного

принципу, однієї з основних парадигм у сучасних теоріях цивілізаційного й культурного розвитку.

Які характерні ознаки і модуси техногенної культури? Вони визначаються передусім обставинами, згідно з якими в техногенному суспільстві технонаука та новітні технології набувають пріоритетного значення. Саме завдяки останнім на сучасному етапі цивілізаційного процесу формується новий тип культури — культури техногенної. Техногенна культура — це новий модус соціальної реальності. Її основою є новий детермінуючий фактор — процес породження, трансформації, акумуляції і розповсюдження інформації на основі змінюваності якісних етапів інформаційних технологій. У цьому контексті історія людства, на думку О. Горелової, є «водночас і історією економіки, і історією культури, адже економіка як система господарчої діяльності створюється мислячими людьми, котрі діють свідомо згідно із цілями, а свідомість і знання взагалі є вищою формою інформації, що притаманна лише людям, і продукується ними індивідуально в системі об'єктивної взаємодії. Отже, питання інформатизації культури є не просто позавідомчим або надвідомчим, а соціально-історичним» [2, с. 11]. Загальний висновок, якого дійшов зазначений автор: інформаційна складова культури відіграє в ній фундаментальну роль.

Техногенність сучасної культури, таким чином, полягає в тому, що інформатизація культури, тобто «екпіровка» всіх культурних процесів сучасними інформаційними технологіями, — це не побажання, а внутрішня історична необхідність. О. Горелова зауважує: «Історичний процес загалом набуває нової якісної визначеності» [2, с. 20]. Інтенсивна інформатизація сучасної культури зумовлена певними причинами. Вона є засобом урівноваження тих факторів, які становлять загрозу людському існуванню. За допомогою широко впроваджених інформаційних технологій соціум намагається запобігати глобальним катастрофам, які є результатом неконтрольованої людської діяльності. Ось що пише з цього приводу О. Горелова: «Породивши засоби масового знищення, людство, намагаючись вижити, створює засоби для можливості глобальної комунікації, взаєморозуміння і взаємодії, щоб на індивідуальному рівні створювати такі стимулюючі механізми, які не дозволяли б на державно-національному рівні розпочати глобальні конфлікти» [2, с. 20].

Але навіть інтенсивна інформатизація культури не забезпечує її від деструктивних дій сучасної людини, «озброєної» сучасними технічними засобами і новітніми технологіями. У сучасній культурі актуалізуються проблеми адекватно сформованої етичної спрямованості. Адже ще у XVIII ст. Ж. Ж. Руссо попереджав людство про ейфорію, спричинену неконтрольованим розвитком науки, техніки та технологій: егоїстичні споживацькі інтереси, розбещеність від упровадження комфорту в повсякденне життя на основі досягнень науково-технічного прогресу неминуче призведуть до кризи цивілізації і культури.

На початку XX ст. надзвичайно актуалізувалася проблема визначення місця та ролі екологічної складової в розвитку цивілізації. Екологія перед-

бачає бережливе ставлення не тільки до природи і її ресурсів, а й безпосередньо до людини й усього соціуму. Тому сучасна культура має бути не тільки інформаційною, а й екологічно захищеною. Пріоритетність у постіндустріальному суспільстві інформаційних проблем ще не вирішує всіх колізій питання «суспільство-природа». Назріваюча глобальна екокриза потребує від суспільства негайного вирішення коеволюційних завдань, тобто формування оптимального ставлення людства до природно-екологічного середовища. «Інакше, — наголошує О. Горелова, — ми захлинемося в його помилках, утратимо природні умови нашого існування» [2, с. 21].

В. І. Вернадський, визначаючи тенденції соціального розвитку, обґрунтував ідею коеволюції людини і біосфери в контексті вчення про ноосферу. Ноосферний рівень соціального буття — це надзвичайно розвинений стан самоорганізації суспільства в планетарних масштабах. Він зумовлює домінуюче значення людського духу, зокрема таких його складових, як розум і воля, які повинні бути гармонійно скоординованими й унеможлилювати дію протилежних факторів — ірраціональних і волюнтаристських проявів людської свідомості. Розум має бути вольовим, а воля — орозумленою. Ці умови зазвичай називають екологічним імперативом на кшталт моральних категоричних імперативів І. Канта. Як відомо, основна їх ідея полягає в тому, щоб одну людину не використовували як засіб для досягнення егоїстичних, меркантильних цілей іншої. У контексті ідеї коеволюції людини і природи екологічний імператив потребує відповідного ставлення людини до природи: не використовувати її ресурси як засіб заради досягнення своїх споживацьких цілей.

Природне середовище, біосфера можуть існувати і без людини, існування ж людини без біосфери — немислиме. Цю істину в усій своїй повноті почало усвідомлювати людство порівняно недавно — протягом останнього століття. До певного часу, поки розвиненість цивілізації була незначною щодо могутності процесів природи, проблемі впливу людини на природу не приділялося належного значення. Але настав час, коли людина стає основним «геологоутворюючим» фактором на нашій планеті, який загрожує існуванню як природи, так і самої людини. «Людина, — зазначав М. Моїсєєв, — передусім, повинна знати межі тих впливів на біосферу, які не призведуть до біфуркаційних значень її параметрів, що може спричинити непередбачувані зміни характеристики навколишнього середовища. Як наслідок, може виникнути така біосфера, в якій місця для людини не буде. Така вимога і є основною складовою екологічного імперативу... Нині ще багатьом людям притаманна ілюзія, що з розвитком техніки, технології, науки залежність людини від природи зменшується. Насправді все відбувається з точністю до навпаки. Кроманьйонець — людина неоліту — зумів пережити льодові епохи. Чи зможе щось подібне пережити сучасна людина? Сумніваюсь! Я вважаю, що наша цивілізація не зможе пережити навіть нафтову кризу» [3, с. 42–43].

Ідея В. Вернадського про коеволюцію людини і природи має значний евристичний потенціал у вирішенні проблеми подальшого існування люд-

ства на планеті Земля. Насправді ця проблема за своєю сутністю не стільки техніко-технологічна, скільки гуманітарна, антропологічна. Перехід суспільства до стану існування техногенної культури не обов'язково оцінювати як незворотний трагедійний спосіб людської життєдіяльності. Кризу можна подолати гуманізацією і окультуренням техніко-технологічних процесів у соціумі. Передусім в умовах сьогодення культурологі, соціологі, філософі, представники природознавчих і технічних наук критично переосмислюють місце і роль техніки в житті суспільства. Відомо, що ще на початку ХХ ст. таке переосмислення набуло важливого значення в працях О. Шпенглера (думка про «зрадництво техніки» стосовно людини), К. Ясперса (теза про техніку як засіб масового знищення людей). Е. Муньє вбачав у розвитку техніки й індустріалізації джерело соціальної деінтеграції. Критична оцінка техніки — суттєвий елемент сучасної філософської думки [2, с.7].

Видатний представник київської філософської школи екзистенціалізму М. Бердяєв також приділяв значну увагу антропологічним і соціокультурним аспектам розвитку техніки. Техніка як феномен культури, зазначає він, панує над людиною. Її значення як складової культури за своїм значенням двоїсте: з одного боку, вона незмірно посилює творчу міць людини, прометеївське єство в ній, перетворює її на «косміурга», а з іншого — підкорює собі, перетворюючи на машину, робота, автомат. Деструкція культури і людини, спричинена технікою, викликає в мислячих людей, митців заперечення, несприйняття техніко-технологічних досягнень. Але чи може врятувати така позиція від технократії? М. О. Бердяєв вважає, що спасіння — у її опануванні, засобом такого опанування є людський дух: «Епоха нечуваної влади техніки над людською душею завершиться не запереченням техніки, а підкоренням її духу» [1, с.155]. Тобто детермінанти технократії слід шукати не в зовнішніх чинниках (економіка, політика, право), а у внутрішніх — свідомості людини, передусім її розумі. «Проблема, — стверджує він, — повинна бути перенесена іззовні у внутрішню площину» [1, с.161]. Саме від людини як суб'єкта культури та її творця залежить стратегія вирішення проблеми коеволюції людини й природи, біосфери та техносфери.

Отже, дві основні складові людського духу — розум і мораль — визначають ставлення людини до природи, біосфери зокрема. Уся господарська діяльність, згідно з відомим мислителем С. Булгаковим, має ґрунтуватися на цих підвалинах духу. Чим більшими є сила людини, її влада над природою, тим значнішою є роль раціоналістичних і моральних факторів у її житті. Особливого значення С. Булгаков надавав науці як продуктивній розумовій діяльності й пріоритетному чиннику культуро-творення. Людина — «наукотворець» — «в одній руці тримає інструмент праці і факел знання в іншій» [4, с. 125]. Наука стає специфічною формою господарювання. Фактично, булгаковське розуміння ролі науки в суспільстві збігається з відомою думкою К. Маркса про те, що в умовах індустріального суспільства наука стає безпосередньою виробничою силою в суспільстві. У фундаментальній науковій праці «Філософія господарства» С. Булгаков зауважує, що наука дедалі більше набуває технологічного, а отже, практично-господарського

спрямування. Концепція «розумного господарства» передбачає максимально широке використання науки на всіх рівнях соціокультурної науки, і це зумовлює нову якість культури-творчості людини в планетарному й космічному масштабах. Булгаковська концепція господарства передувала вченню про ноосферу, яку у вітчизняній філософії розробляв В. Вернадський.

Отже, як **висновок** зазначимо: в умовах сьогодення більше уваги слід приділяти виробленню і практичній реалізації оптимальної стратегії функціонування й подальшої еволюції людства в планетарному масштабі. Людина не може більше вдовольнятися роллю спостерігача руйнівних процесів стосовно екологічного середовища, які спричиняються світовим співтовариством. Вона має подолати психологію споживацтва, котра за останнє століття стала домінувати у свідомості мас і суспільних відносинах. Настав час посилення суспільного контролю за антропогенним навантаженням на природне середовище, біосферу, адже може статися так, що місця в біосфері для сучасної людини і не буде, у зв'язку з тим, що в умовах сьогодення, актуалізуються проблеми еко- і біоетики, тобто морального виміру розвитку техносфери і новітніх технологій. Перспективними в подальших наукових дослідженнях мають бути гуманістичні аспекти технонаук, питання соціального моніторингу науково-технічної і технологічної діяльності людини як суб'єкта культури.

Список використаних джерел

1. Бердяев Н. А. Человек и машина / Н. А. Бердяев // *Вопр. философии.* — 1989. — №2. — С. 147–161.
2. Горелова Е. В. Философское осмысление проблем техногенной цивилизации / Е. В. Горелова // *Философские науки.* — 2006. — № 9. — С. 5–21.
3. Моисеев Н. Н. Человек во Вселенной и на Земле / Н. Н. Моисеев // *Вопр. философии.* — 1990. — № 6. — С. 32–45.
4. Остропольская З. Н. Концепция хозяйства С. Н. Булгакова: социокультурные аспекты : монография / З. Н. Остропольская. — Харьков : «Регион-информ», 2006. — 152 с.
5. Степин В. С. Научные понятия и ценности техногенной цивилизации / В. С. Степин // *Вопр. философии.* — 1989. — № 2. — С. 3–18.
6. Храпов С. А. Техногенный человек: проблемы социокультурной онтологизации / С. А. Храпов // *Вопр. философии.* — 2014. — № 9. — С. 66–75.

References

1. Berdyayev N. A. Chelovek i mashina / N. A. Berdyayev // *Vopr. filosofii.* — 1989. — №2. — S. 147–161.
2. Gorelova E. V. Filosofskoye osmysleniye problem tekhnogennoy tsivilizatsii / E. V. Gorelova // *Filosofskiyе nauki.* — 2006. — № 9. — S. 5–21.
3. Moiseyev N. N. Chelovek vo Vselennoy i na Zemle / N. N. Moiseyev // *Vopr. filosofii.* — 1990. — № 6. — S. 32–45.
4. Ostropolskaya Z. N. Kontseptsiya khozyaystva S. N. Bulgakova: sotsiokulturnyye aspekty : monografiya / Z. N. Ostropolskaya. — Kharkov : «Region-inform». 2006. — 152 s.

5. Stepin V. S. Nauchnyye ponyatiya i tsennosti tekhnogennoy tsivilizatsii / V. S. Stepin // Vopr. filosofii. — 1989. — № 2. — S. 3–18.
6. Khrapov S. A. Tekhnogennyy chelovek: problemy sotsiokulturnoy ontologizatsii / S. A. Khrapov // Vopr. filosofii. — 2014. — № 9. — S. 66–75.

■ UDK 330.111.66:141.319.8

TECHNOGENIC CULTURE: ANTHROPOLOGICAL DIMENSION

Ostropolskaya Z. M., Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

The aim of this paper is to consider technogenic culture, the problem of the existence and further development of a modern man in the context of research of this phenomenon on the basis of the existing scientific discourse.

Research Methodology. Theoretical and methodological basis of the article are the approaches, theories, concepts used by the researchers while considering the civilizational and socio-cultural processes. Special attention is given to philosophical and cultural approach through studies of socio-cultural nature under the conditions of modernity.

Results. The article focuses on a new phenomenon in the development of modern society, which is designated by the term «constructability». It is noted that the technogenic phenomenon acquires the status of philosophical principles, one of the main paradigms in the modern theory of civilization and cultural development. Modern researchers increasingly focus on such phenomena as «technological civilization», «techno culture», «techno man», «techno minds». The most important feature of technogenic culture is unprecedentedly rapid changes in technology and technologies by means of systematic implementation in production, economic activities and spiritual activities and spiritual life of scientific knowledge. However, the progress of science, engineering and technology has a very major flaw: it led to the emergence of a number of global problems, among which the most important are the problems of the preservation of a man and his natural environment, the biosphere. It is suggested that in the modern context the issues of social monitoring of scientific, technical and technological activities of a man as a subject of culture are becoming increasingly important. In this regard, the issues of value consciousness, environmental ethics, and humanity with regard to a man as the Creator of culture are in the first position.

Novelty. The author substantiates the position that a technogenic culture is a new mode of sociality that emerged in the modern information society.

The practical significance. The research has important implications for the consideration of socio-cultural issues of functioning and development of technological society. The obtained results make it possible to develop optimal solutions in overcoming crisis situations in the modern stage of civilization development.

Key words: *technogenic civilization, technogenic culture, human being, science, engineering, technology, ecology.*

Надійшла до редколегії 18.01.2016 р.